

IVAN LAH:

ŠMARSKI „ŠOMAŠTER“ IN NJEGOVA DOBA.



o sem hodil tuintam po svetu ter so me ljudje izpraševali, odkod da sem, in ko sem jim odgovoril, da iz Šmarije, so rekli: Aha, tam, kjer je bil slavni šmarski „šomašter“... In zapeli so mi celo njegovo pesem. Tako sem drugod več slišal o tem možu, kakor pa doma. „Nemo propheta in patria“, bi rekel, „nikogar doma ne slavé“. Vendar to tu ne velja. Vzrok, da o njem nisem doma nič slišal, je pač v tem, da se mladina premalo zmeni za svoje prednike, da ne posluša pripovedovanj modrih starčkov in da tako bolj in bolj izumirajo ljudje, ki so takorekoč „živa zgodovina“, ki pomnijo prejšnjo dōbo in vedó zgodovino celega stoletja in še nazaj in ti podobo časa boljše postavijo pred oči kakor zgodovinopisec, in neprestano hočejo pripovedovati o starih časih, češ: tako je bilo včasih, tako so pravili naši predniki. Kajti ko sem pozneje zašel med te vrste ljudi, so mi pravili mnogo o svojem nekdanjem „šomaštru“ in pripovedovali na pamet njegove pesmi ter vedeli celo vrsto epizod iz njegovega življenja. Saj je vodil čez pol stoletja šmarsko šolo, istotoliko časa je prepeval svoje pesmi v šmarski cerkvi ter zlagal ob posebnih prilikah kmetom pesmi, n. pr. ob francoskih vojskah, o l. 1848. itd. Danes živi še mnogo njegovih učencev, ki ne morejo prehvaliti svojega nekdanjega učitelja, in pri vseh se pozna neko posebno veselje do čitanja, kar jim je pač ostalo še iz tistih prvih časov. Mnogo starih ljudi še zdaj trdi, da ne pojó orglje nobenemu organistu tako, kakor so pele „šomaštru“. Iz

mногоštevilnih spominov na njega se dá sklepati, kako vobče spoštovana in za razvoj merodajna oseba je bil ta učitelj, ne le za Šmarijo, ampak za celo okolico in še dalje. Podatkov o njem ni nobenih razun krstne knjige, ki nam pove, da se je rodil v Šmariji hiš. št. 8. (l. 1770.) — Matevž Kračman. Edina živa zgodovina, narodna tradicija, hrani v častnem spominu učitelja-pevca-pesnika, kot da bi ljudstvo vedelo, da niti arhiv šmarske fare niti zgodovina slovenskega naroda ne more prav iz njegove srede imenovati nobenega posebnega moža. Slabim geografom naj pridenemo še to, da je Šmarija, vas s 33 hišami, na Dolenjskem, s slavno preteklostjo, ki pa je, kar je stekla dolenska železnica, nastopila pot nazadka, da se opaža splošni gospodarski propad, ker ljudje ne znajo izrabiti železnice in živé samo v spominih na stare boljše čase, ki so bili pri polnih sodih dobrega dolenskega in hrvaškega vina pač bolj primerni za poezijo in veselo pevsko življenje kakor sedanji. Misliti si moramo tiste čase, ko so se po veliki Karlovški cesti skozi lepo dolensko vasico pomikali veliki vozovi, obloženi z različnim blagom in z velikimi barigljami vina, in so tako stari šmarski očanci imeli mnogo trgovine ter so izpili z brati Hrvati marsikak bratovski bokal, obrtniki pa so imeli pri znani „šmarski oferti“ obilo zaslužka. Tako se je živelo vedno veselo ob pitju in petju. Zdaj pa to ne nese več. In med takimi veselimi Šmarci je dostikrat posedel tudi njih „šomašter“ ter jim zapel pesem, ki jo je sam zložil, in to pa vendar ni malenkost! Zato so se tako dobro ohranili v spominu tisti časi.

Oseba šmarskega „šomaštra“ se more prištevati med tiste može, ki se navadno imenujejo narodni pesniki prav v prvotnem pomenu besede. Živeli so v precej velikem številu v prvi polovici preteklega stoletja. Posebno Štajerska je bila bogata te vrste pevcev. Bili so med njimi ljudje izšolani, pa tudi samouki, brez šol. Ne more se namreč zanikavati velika pesniška nadarjenost našega naroda, katero pa še prekaša obča pevska nadarjenost. To nam potrjujejo naše lepe večglasno pete narodne pesmi, pa tudi posamezne osebnosti. Še v današnjih časih ima skoraj vsaka okolica takega takega „pesnika“, ki pesnikuje ali pa kuje pesni ob raznih svečanih prilikah, bodisi da se je izpeljal vodovod, da je stekla v obližju železnica, da je vas zadela kaka posebna nesreča, da sta dve vasi v pravdi med seboj in podobno. Prihodnja zbirka Štrekljevih „Slovenskih nar. pesni“ nam prinese baje pesmi o vaseh. Tam se bo pokazala zbadljiva, duhovito-satirična narava našega človeka, ki se lahko opaza takoj, ako sedeš za nekaj trenutkov med ljudi v gostilno in jih naletiš ravno pri pravi volji. Malo je namreč vasi in krajev, ki bi jim ne bili njih bližnji sosede iz dobrovoljne nagajivosti zložili take pesmi, kar jim pa seveda prizadeti tudi povrnejo. Seveda nimajo ti duševni proizvodi pesniške vrednosti, vendar imajo svoj pomen.

Slovstvena zgodovina nam našteva iz prejšnjega časa več pevcev te vrste, ki so se po mnogi vaji vendar povzdignili toliko, da so se njih pesmi zapisale in natisnile, oziroma, da jih zdaj iščemo kot narodno blago, če so se ohranile v ustih naroda. Delovali pa so na cerkvenem in posvetnem polju; to ni poezija, ampak pesmarjenje, bi rekli. Pa naš narod ni izbirčen; več mu je za napev, kot za besede, bolj pazi na petje kot na to, kaj pravzaprav poje. Iz nepetih pesem pa si najbolj zapomni one, ki odgovarjajo njegovi naravi, t. j. satirične in zabavljive. In tako so imeli ti pesniki precej vpliva na narodno pesništvo. Pa tudi najlepše narodne pesmi izhajajo od pesnikov teh vrst; saj narodna pesem ni nič drugega,

kot pesem, ki se poje od roda do roda v ljudstvu. Njenega avtorja so seveda že davno pozabili, biti pa je moral nekdo, ki je zložil narodno pesem, kajti cel narod jih ni zlagal. Povsod lahko opazamo, da je šla te vrste poezija pred pravo poezijo in da se je šele po dolgem blodenju v teh sferah dvignil nov poet z vzvišeno poezijo. Saj nam celo „Pisanice“, ki so jih pisali vendar prvi tedanji „pesniki“, ne kažejo boljših duševnih plodov, kakor so jih pisali in jih pišejo še dandanes te vrste pesniki, ki morda niso videli nikakih šol, niti niso čitali drugih velikih poetov. Zato pa je iz njih izšel Vodnik, pravi pesnik.

Čudno je, da je taka prvotna „poezija“ tako rada trivialna, kar nas uče n. pr. Knobljeve pesmi in marsikatere druge, pri katerih celo Kančnik in sam šmarski „šomašter“ nista popolnoma nedolžna. Te vrste pesmi segajo prav v začetek protestantske dobe, ko so protestantje na katolike, ti pa na protestante zlagali „zabavljive“ pesmi, polne navadnih izrazov, in take pesmi se še danes tuintam slišijo. Seveda jih lepše niso mogle zatreti. Enako so znane sramotilne pesmi, n. pr. na Francoze, posebno na generala Maseno, potem iz l. 1848. na grajsko gospôdo. Zlagal je te vrste pesmi seveda srd „pesnika“ v imenu razburjenega naroda, kateremu so bile seveda zelo všeč. Tudi v tem je bil šmarski „šomašter“ prizadet.

Pa kakor navadno predmet ni bil vzvišen — primeri pesem „od hude žene“, „od hlač“, „o pijancu“ itd. — tako tudi besede niso bile izbrane; glavna stvar je bila, da se je, kot pravijo, „zglihalo“. Take pesmi si je bilo tudi lahko zapomniti, lahko se je celo kaj izpremenilo, pa se je še zmiraj rimalo, in to je bilo glavno; zato so se tudi tako ohranile.

Tudi cerkveno pesništvo je bilo v prvih začetkih še okorno. In tu bomo našli glavno delo našega organista. Že iz najstarejših dób imamo slovenske nabožne pesmi. Pomnožile so se s protestantskimi pesmaricami in potem se je to pesništvo pridno nadaljevalo v katoliški dóbi prav z namenom, da bi se uničilo razuzdano petje. Orgelj in organista

seveda ni bilo povsod, le po večjih cerkvah. Šol ni bilo, in organist je postal človek, ki je imel srečo, da mu je dala narava talent in usoda priložnost, da se je izuril na orgljah. Od svojega učitelja je prinesel pesmi in, če je česa nedostajalo, je bilo treba sestiti in zložiti. Še l. 1770. toži Repež, da ni mogel pesmi natisniti z notami, „satu“, pravi „kir yh nasnajo tukei drukat, ampak v' Gradzu.“ Napev si je tak količkaj muzikaličen človek še izmislil, ali pa ga vzel iz kake druge pesmi, ampak besede, besede! . . .

„Pesnikovati!“ V oltarju je ta ali oni svetnik; treba je pesmi o njem, če je njegov god. Sila kola lomi. Zlagali so, kakor so vedeli in znali. Tako zbirko je izdal Repež, ki je bil 43 let organist v Ložu, za romarje na Križni gori l. 1757. Po njem so začeli drugi na isti način skladati; seveda niso vsi imeli „mecenov“, da bi svoje proizvode izdali v tisku. Tako se je ohranilo le tuintam kaj napisanega, ali pa se pojejo pesmi še sedaj. Na tem polju so delovali Steržinar, Redeskini, Repež, Lavrenčič, njim pa so sledili njih učenci, ki jih pa več ne omenja slovstvena zgodovina. Na Dolenjskem poznamo dva: Kančnika in M. Kračmana.

Ko sem pred par leti iskal Kračmanovih pesmi, jih ni bilo najti nikjer. Pozneje sem izvedel, da leži pod neko streho na Cikavi neki kup papirja, in da so tam napisane pesmi. Dobil sem tisto v roke; zaprašeno je bilo in zamazano. Bile so Kračmanove pesmi, ali le ena je pisana z njegovo roko, druge pa je pisal, po ljudskem sporočilu, „selski mežnar“, njegov sopevec. Kračmanu se ni ljubilo pisati. Zložil je „kar gredoč“. Pripovedujejo, da je duhovnik pridigoval, on pa je sproti deval glavne misli v verze. Šmarci pa so seveda komaj čakali, kaj jim danes njihov „šomašter“ zapoje. Tudi na posebne mrliče je zlagal posebne pesmi. Seveda so take pesmi le krajevne pomena. Zlagal je tudi zdravice in popevke, kakor podobni mu pesniki Vodovnik, Andrejaš, Modrinjak, Lipold, Volkmer in drugi enaki.

Kdaj se je rodil ta zanimivi mož, smo slišali. V listu „Iz šolske kronike šmarske“

berem: „Leta 1780. je prišel v Šmarije za dekana baron Gallenfels, ki je vzel k sebi Matevža Kračmana za strežaja, katerega je tudi v branju in pisanju poučeval; v orgljanju ga je poučeval neki kapelan. Pozneje ga dá v Ljubljano v šolo. Okoli l. 1800. je začel Kračman poučevati v „turnčku“¹⁾. Na mestu sedanje šole je stala mežnarija. — Poučeval je kacic 30 otrok v branju in pisanju, toda le zimske mesece.

L. 1813. 22. avgusta umrje dekan baron Gallenfels (ljudstvo ga pomni še; morali so mu reči „vaša gnada“); na njegovo mesto pride dekan Ahačič, poseben prijatelj šole. V njegovem času je poučeval poleg Kračmana večje otroke v II. nadstropju „turnčka“ tudi neki g. kapelan, najbrže Jakob Zupan. — L. 1828. je zidala Urša Dolničar (Roksovka) mežnarijo in šolo, ki še zdaj stoji; od tega časa je bil pouk v šoli, nedeljska šola pa v „turnčku“.

Kračman je bil, kakor pripovedujejo, najprej lakaj pri baronu-dekanu. V Šmariji je orgljal takrat neki beli pater Robert, ki je po razpuščenju zatiškega samostana ostal v Šmariji. Tudi nadarjeni Kračman je poizkušal kaj zaigrati, in nekoč, ko ni bilo patra doma, pripovedujejo, je zaorgljal na koru „Sveto“. Eno poročilo pravi, da ga je poslal dekan v šolo v Ljubljano, drugo pa, da ga je izročil nekemu Strniščevemu gospodu, ki je bil frančiškan v Novem mestu, in da se je tam izšolal in izučil v orgljanju. Katero je pravo, se ne ve, je pa tudi vseeno. Glavna stvar je, da se je Kračman za tedanje čase dovolj izšolal in postal še pred l. 1800. učitelj, kajti v svojem slovesu pravi (1853):

Hodil sem orgljat in pet
sedeminpetdeset let . . .

Začelo se je za Kračmana ugodno življenje. Učil je kar na prste, kazal črke na prste, in tako je poučeval do l. 1852., ko je

¹⁾ „Turnček“ je ostanek iz turških časov, ko je bila cerkev obzidana okoli in okoli ter je dajala kot močna trdnjava pribežališče okoličanom. Trdnjava-župnišče je imelo štiri stolpiče, od katerih se je ohranil le eden. To je „turnček“. (Op. pis.)

bil odstavljen zaradi neke prenavdušene pesmi iz l. 1848. Izprememb pač v njegovem življenju ni bilo posebnih, razun, da je preživel viharne francoske čase, ki so bili ravno okoli Šmarije zelo nemirni, in da je vodil svoje „farmane“ v šoli in na koru čez celo dōbo prvega narodnega razvijanja in jim budil veselje do domačega jezika. Še danes pripovedujejo ljudje, s kakim veseljem so brali „Novice“, na katere jih je Kračman opozoril, da, naletiš na ljudi, ki znajo še sestavke in pesmi iz „Novic“ na pamet. Umrli je kmalu potem, ko je bil odstavljen, l. 1854. Za njim je prevzel službo njegov sin, ki še sedaj živi v Šmariji kot učitelj v pokojju.

„Šmarski šomašter“ je bil za svoj čas gospod. Sam poje:

Sem si prislužil taku,
da vem kam domu...

Sezidal si je hišo na Slapu, kjer se še danes pravi „Pri šomaštru“. Imel je več otrok. Skoro vsi kakor tudi njegovi vnuki so muzikalčno nadarjeni. Najbolj vnet za glasbo je bil njegov sin Francelj, ki pa je umrl pri vojakih, kjer je „muziciral“,

pa je švoh prsi bil,
pa se je ferdirbal.

Pesem je znana: Seveda je tudi tu glavna stvar napev. Začne se:

Šmarski ta šomašter
tak je govoru...
Imu sem sineka,
pa sem ga zgubu,
revni soldaški stan,
ta m' ga je vmuru...

Sploh je tudi drugim svojim otrokom zlagal pesmi, ko so mu umrli. Eni njegovi hčeri je bilo baje „narejeno“. Zapel ji je:

Danes je pet tednov minilo,
kar se je na Sap godilo,
je vesela vojscet b'la,
Jera je v črno zemljo šla...

V cerkvi je uporabljal stare cerkvene pesmi, veliko pa jih je zložil sam, od ka-

terih pa se le tuintam kaka kitica sliši. Za zgled:

Svet' Lukež nam pripoveduje
od eniga bogatiga,
ki ob lejtju izterjuje
rajtengo od hišnika.

Vidi se vpliv Repežev. Tako se je takrat pelo, in ljudje so hvalili pesnika ter bili veseli, da imajo tacega „šomaštra“, da jim evangelij na koru zapoje. Znane so bile njegove pesmi „iz pridig“, o „mirakulih svetega Antona“ itd. Tekom časa je nastalo o njem več epizod, ki jih pa seveda ne moremo vzprejeti brez kritike.

Tudi organist je takrat živel od bere. Ko je bil torej „šomašter“ z drvmi nekoč nezadovoljen, je zapel baje v nedeljo po pridigi:

Preljubi moji farani,
ne dajte mi drv kot lani,
ne dajte mi slabih jelševih,
dajte mi suhih, bukovih...

Ko so se mu v mežnarijo naselile nadležne živali, je zapel baje svojim faranom:

Tu jest prav nerad imam,
de imam tolk podgan,
povem današnji dan
vsem faranam.

Koliko je na tem resnice? Menda toliko, kot na višenjskem polžu. Pripoveduje se še več enakih, ki jih pa ne moremo verjeti. Pripoveduje se tudi sledeče: Ko so prišli sem prvokrat Francozje, so nagnali Šmarci „šomaštra“, naj gre bit plat zvona. Previdni „šomašter“ pa se je skrtil v tron za velikim oltarjem in tako rešil svojo kožo. Da je dober človek, izpričuje sledeča dogodba: Na Sapu je bil tihotapček, ki je nosil sol. Francozje ga dobé ravno pri višnjegorskih vislicah in ga obesijo. Družino je sprejel „šomašter“ in preskrbel poleg svojih tudi vse te otroke, ki so pozneje celo obogateli.

Poznali so ga daleč naokrog. Hodil je na „žegnanja“ v vse bližnje fare kot so: Lipoglav, Žalna, Št. Jurje, Polica, Prežganje in po domačih podružnicah. Seveda ta pota niso bila zastonj. On je zapel na koru pe-

sem o svetniku, ljudje pa so ga potem veseli povabili v najboljšo hišo, če ni bil povabljen v župnišče, in so ga pripeljali šele zvečer zadovoljnega in obloženega s „struklji“ v Šmarje. Koliko pa je palo po vrhu, kdo ve? Ljudje so potrebovali tudi sicer pomoči, ker niso znali pisati, in tako je bil „šomašter“ potreben. Star oče mi je pravil: Med vojaki, ki so se srečno vrnili z Ruskega, je bil Ščitnik iz Vina. Šel je na Francosko in se naučil francoščine, potem pa je prišel domov. Ustavil se je pri Pro-senu in zahteval vina — po francosko. Poznal ga ni nihče, govoril je nerazumljiv jezik. Šmarci brž po „šomaštra“. No, tu je bil pa tudi „šomašter“ v zadregi, kajti nemško je znal, francosko pa ne. Ščitnik je bil toliko pameten, da se je zasmejal in se sam izdal. To nam kaže, kaj je bil Šmarcem vse njihov „šomašter“. Izučil je tudi več organistov, ki so bili seveda popolnoma po njem. Poznali so ga po celi Dolenjski in si vzeli od njega več njegovih pesem. Danes se pripoveduje in poje okoli Šmarije mnogo pesem, in če vprašaš, odkod jo znajo, pravijo: „Ranjki šomašter jo je zložil.“

Vendar se ne dá dognati, katera je njegova, ali Kančnikova, ali pa od kakega drugega „kovača“. Velika zbirka njegovih pesmi, med katerimi so bile tudi večje narodne pesmi, je zgorela v požaru l. 1864. Njegov ton je bil takrat merodajen za vse njegove sovrstnike. Kako je vplival na druge organiste (pri nas še sedaj rabijo stari ljudje za organista izraz „šomašter“, dasi sta obe službi že zdavnaj ločeni), vidimo iz sledeče pesmi, ki sem jo našel v Šuštaršičevi zbirki, kjer je spisanih več enakih. Šuštaršič je bil organist nekje na Dolenjskem.

Pesem od Neže in Janes Barborč. Janes je umar 30. dan velkiga serpana star 10 Let, Neža pa 2. dan kimavca 1865 v 8 Letu svoje starosti.

Spet smo danes gor pernesli
Ena deklica mertvo,
Tega b se ne bli zanesli,
De tok hitro vmerla bo.

Pred trijem dnem smo pokopali
Mlad'ga Janeza tud' mi,

zraven njega bomo djali
Neža, ker mertva leži.

Mlada sta se zdej ločila
stega golofniga sveta
svoje starše zapustila,
prosila bosta tam Boga.

Komaj je b'la Neža stara
En malo menj ko osem let,
Janes biu je v desetim
Obedva sta mogla vmret.

Primerjajmo tu Kračmanovo, ko poje o svojem sinu Franceljnu in o hčerki Francki:

Francelj star dvajset let
v pravi mladosti,
Francka pa šestnajst let
tud' še ni dosti.

Ali pa Kračmanovo:

Mi smo dans zopet zbrali
sem na letá žegnan kraj
Po svet' maši pokopali
bomo tega farmana zdaj.
Matija smo ga imen'vali,
Ni dolgo bolan bil,
v zemljo bomo njega djali,
on je že ta svet prebil itd.

Potem našteva njegove razmere in dobre lastnosti. Kračman je zložil več pesmi „od pričujočega svejta“, ker toži o izpremenljivih časih in razmerah. Priobčimo jih pozneje. Zanimivi in značilni za naš življenjepis se mi zdita dve. Ena je pisana od njega lastno-ročno in sem jo našel v tistem kupu, drugo pa mi je napisal njegov sin in ni prav popolna.

Pesem od Slavesa.

Na velk šmarn dan, zdej jest Farmanam
Tukej vedit lepu dam,
De sim bil vesel, kaderkól sim pel,
Kok je Jezus Maria v'sel.
Iz sveta gori v' Nebesa, njeno dušo s telesam
Dons pa rečem tu, De v'zamem slavu
Od vse Farre in Farmanu.

Ja hodel sim peit, Pedeset in sedem leit,
Boga zahvalim narpreit,
De sim dolg zdrou bil, od vas ljublen bil,
Biro in moj lon dobil,
D'eb le bil to gnado dubu, kar sim v fari
pesem storil
D'eb ble v čast Bogu, Dviz Marii taku
D'eb nam pomagala v' Nebu.

Vsaka reč meni, Maihen čas terpi
 Sej so vejste, Farmani,
 Službo sim gor dau, v' ti sim dobro stau,
 V'selej vam bom hvala dal,
 Mojmu Sinu sim je z'roču, Vam ga bom tud'
 perparoču,
 Od vikših je zbran, debo stregu vam,
 Ima zaupanje k' vam.

Sim se zamiru kej, Odpustite mi zdej
 Oben brez falerje nej.
 Dolg sim bil per vas, Lubil vsaki čas
 Molit hočim tud' za vas.
 Tud' vi za mene mollite, Dušo Bogu izročite
 K' bote z'vedli tu, de sim že mertu
 Prosite, de pridem k' Bogu.

Zdej še rečem tu, zdihnem gor v Nebu,
 Danes k Marii serčnu:
 O Marija glej, Na nas srote z'dej
 Kir si bla v'z'eta v' sveti Raj
 De Bog odverne nadloge
 Vojske, punte, bolezen, kuge
 Prosi Jezusa, de nam še en mir da,
 Enkrat pridt k' teb v' Nebesa. Amen.

Matheush Krazmann
 Stari Organist.

Druga pa je njegova zadnja pesem
 „Slovo“.

Ljubi farmani šmarski
 znanci in prijatli
 Peršel je zdej tisti čas,
 ko bom šel od vas.

Vas poznam po fari,
 De ste me imeli prav radi,
 Tudi jest vas serčnu
 Hvala bod' Bogu.

Gospodom sem stregu,
 Bogu, kar sem vedu,
 Hodil sem orglat in pet
 sedem in petdeset let.

Tudi tisto, kar sem najbolj ljubil
 tudi tisto sem že zgubil,
 Ženo in nekaj otrok,
 je k sebi vzev večni Bog.

Tisti, ki so k meni v šolo hodili,
 eni med njimi so srečo storili,
 so v duhovski stan stopili,
 Deb zame Boga prosili

L. 1853.

Amen.

M. K.

senior.

Tak je bil torej ton, v katerem se je pelo.

Pozneje ob priliki priobčimo posamezne njegove pesmi. Pisanih se je ohranilo primeroma malo. Star mož mi je pravil: Stari Kračman bi bil rad na stara leta zakrožil še marsikako in je zmiraj „klanfal“, posebno v zadnjih dveh letih, ko je bil že v pokoju. Pa njegov sin mu je rekel, naj pusti to rajše pri miru, češ da se ljudje smejejo. Seveda, časi so se izpremenili in narod se je vedno manj zmenil za Kračmanove pesmi, mlajšemu rodu pa so postale predmet za šalo. Mož, ki je s tako resnostjo pel svoje pesmi, je prišel kmalu le tuintam na misel starim ljudem, ki so vedno trdili svoje: „Stari šomašter je znal, takega ne bo več!“ Naj ga te vrste in njegove pesmi rešijo pozabljenosti!

